Qualitative Research in Educational Sciences
Volume 1, Issue 3, Summer 2025, Pages 108-133
https://doi.org/10.71839/QRES.2025.1209085

Teachers' Perception of Their Nonverbal Behaviors in the Classroom: A Grounded Theory

Fatemeh Sanavi Garoosi [1], Hossein Kareshki [2*], Majid Pakdaman [1]

[1] Department of Psychology, Qae.C., Islamic Azad University, Qaenat, Iran
[2*] Department of Counseling and Educational Psychology, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Received 2025/06/18
Accepted 2025/07/18

* Corresponding author kareshki@um.ac.ir

Abstract

Communication is a key issue in the classroom. Non-verbal communication is also one of the important issues in the field of educational psychology. Therefore, examining the processes, contributing factors, and consequences of teachers' non-verbal communication is a significant topic. The present article aims to investigate the processes and teachers' perceptions of their non-verbal behaviors in the classroom based on grounded theory. The statistical population of the present research consisted of all female teachers in the second secondary level in Mashhad who were active during the academic year 2024-2025, and they were examined using semi-structured interviews. The researchers also analyzed the background to achieve a multitude of concepts. The analysis of the information was conducted based on open coding, axial coding, and selective coding methods. The findings indicated that the influencing factors include non-verbal communication patterns, the function of non-verbal communication, the level of intervention in non-verbal communication and the way teachers intervene in students' speech. The strategy emphasizes the necessity of holding training courses on non-verbal behaviors. The consequences of non-verbal communication are considered from the perspective of both teachers and students. Intervening conditions, and the audience analysis of students, as well as contextual conditions, highlight the importance of the discussion, the two dimensions of non-verbal behaviors, and methods for teaching non-verbal behaviors. The results of this research can be useful in developing tools for identifying non-verbal behaviors and formulating intervention protocols to improve these outcomes.

Keywords

Perception, teachers, non-verbal behavior, communication

Citation: Sanavi Garoosi, F., Kareshki, H., & Pakdaman, M. (2025). Teachers' Perception of Their Nonverbal Behaviors in the Classroom: A Grounded Theory. *Qualitative Research in Educational Sciences, 1*(3), 108-133. https://doi.org/10.71839/QRES.2025.1209085

فصلنامه پژوهش‌های کیفی در علوم تربیتی
سال اول، شماره سوم، تابستان ۱۴۰۴، صفحات ۱۰۸-۱۳۳
https://doi.org/10.71839/QRES.2025.1209085

ادراک معلمان از رفتارهای غیرکلامی‌شان در کلاس درس: یک نظریه داده بنیاد

فاطمه ثانوی‌گروسی [1]، حسین کارشکی [2*]، مجید پاکدامن [1]

[1] گروه روانشناسی، واحد قاینات، دانشگاه آزاد اسلامی، قاینات، ایران
[2*] گروه روان شناسی مشاوره و تربیتی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

چکیده

ارتباط، موضوعی کلیدی در کلاس درس است. ارتباط غیرکلامی نیز از مسایل با اهمیت در زمینه روان‌شناسی تربیتی است. بنابراین بررسی فرآیند و عوامل تشکیل‌دهنده و اثرگذار و پیامدهای ارتباط غیرکلامی معلمان موضوع با اهمیتی است. هدف این مقاله بررسی فرآیند و ادراک معلمان از رفتارهای غیرکلامی‌شان در کلاس درس بر اساس نظریه داده بنیاد بود. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه معلمان زن مقطع متوسطه دوم شهر مشهد که در سال تحصیلی ۱۴۰۴-۱۴۰۳ مشغول به فعالیت بودند را تشکیل می‌داد که با استفاده از مصاحبه نیمه ساختاریافته، مورد بررسی قرار گرفتند. پژوهشگران برای دستیابی به کثرت مفاهیم به تجزیه و تحلیل پیشینه نیز پرداختند. تجزیه و تحلیل اطلاعات براساس روش کدگذاری باز، کدگذاری محوری و گزینشی، انجام شد. یافته‌ها نشان داد که عوامل اثرگذار، الگوهای ارتباط غیرکلامی، اشکال ارتباط غیرکلامی، کارکرد ارتباط غیرکلامی، میزان مداخله در ارتباط غیرکلامی، عدم آگاهی معلمان و نحوه مداخله معلمان در گفتار دانش‌آموزان می‌باشد. راهبرد، لزوم برگزاری دوره آموزش رفتارهای غیرکلامی است. پیامدهای ارتباط غیرکلامی از نظر معلمان و هم از نظر دانش‌آموزان مدنظر است. شرایط مداخله‌گر، شخصیت‌شناسی معلمان و مخاطب‌شناسی دانش‌آموزان و شرایط زمینه‌ای، اهمیت بحث، دو بعد رفتارهای غیرکلامی و روش‌های آموزش رفتارهای غیرکلامی است. نتایج این پژوهش، می‌تواند در تدوین ابزارهای شناسایی رفتارهای غیرکلامی و تدوین پروتکل‌های مداخله‌ای به منظور بهبود این پیامدها مفید باشد.

واژگان کلیدی

ادراک، معلمان، رفتار غیرکلامی، ارتباط

تاریخ دریافت
۱۴۰۴/۰۳/۲۸
تاریخ پذیرش
۱۴۰۴/۰۴/۲۷

* نویسنده مسؤول
kareshki@um.ac.ir

استناددهی: ثانوی‌گروسی، فاطمه، کارشکی، حسین و پاکدامن، مجید. (۱۴۰۴). ادراک معلمان از رفتارهای غیرکلامی‌شان در کلاس درس: یک نظریه داده بنیاد. *پژوهش‌های کیفی در علوم تربیتی*، ۱(۳)، ۱۰۸-۱۳۳. https://doi.org/10.71839/QRES.2025.1209085

مقدمه

ارتباط را می‌توان به‌عنوان فرآیندی تأثیرگذار بر فردی دیگر از طریق چندین نماد تعریف کرد (دمکن، ۱۹۹۴، به نقل از گولک[1] و تمل، ۲۰۱۵). در واقع، ارتباط انسانی، فرآیندی است که طی آن شخص مفهومی را با استفاده از پیام‌های کلامی و غیرکلامی به ذهن شخص دیگر می‌رساند. مقوله ارتباط برقرار کردن، یکی از منحصر به فردترین مقوله‌هایی است که هر یک از افراد دارند. به زبان دیگر، هیچگاه دو نفر شبیه به هم ارتباط برقرار نمی‌کنند (اوکان، ۲۰۰۶). ارتباط به دو دسته کلامی و غیرکلامی تقسیم می‌شود. ارتباط غیرکلامی، ارتباط ناگفته‌ای است که در هر مواجهه چهره به چهره انسانی با انسان دیگر استفاده می‌شود. این ارتباط به ما اطلاعاتی می‌دهد مثل اینکه احساس واقعی آنها نسبت به ما چیست و اینکه چقدر از صحبت‌های ما استقبال می‌کنند (عاریف، ۲۰۱۲). بر اساس پژوهش کوژیچ[2] و همکاران (۲۰۱۳)، ارتباطات غیرکلامی شامل تماس چشمی، ژست‌ها، حرکات، لمس، حالات چهره، لحن و حجم صدا، در زمان تولد و مراحل اولیه کودکی به‌طور خودکار رشد می‌کنند. رفتارهای غیرکلامی غیرعمدی، ناخودآگاه و خاص هستند. مثلاً حالت‌های صورت مانند برافروختگی، عرق کردن و خمیازه کشیدن خارج از کنترل فرد هستند. برخی از احساسات عاطفی ناخودآگاه هستند که فرستنده و گیرنده پیام نمی‌توانند آنها را شناسایی کنند و همچنین حرکات دست ممکن است ویژگی‌هایی غیرعادی نسبت به اعمالی که سعی می‌شود نشان داده شود، داشته باشند (وسکات[3]، ۱۹۹۲).

اگر چه برخی از رفتارهای غیرکلامی وجود دارند که ریشه‌های جهانی و احتمالاً مبتنی بر بیولوژیک دارند، فرهنگ به شیوه‌های عمیقی بر رفتار غیرکلامی تأثیر می‌گذارد. همان‌طور که اعضای هر فرهنگی یاد می‌گیرند با زبان کلامی به‌طور متفاوتی ارتباط برقرار کنند، همچنین یاد می‌گیرند که با زبان غیرکلامی نیز ارتباط متفاوتی برقرار کنند. بنابراین، هنگام تعامل با مردم فرهنگ‌های مختلف، نه تنها با زبان‌های کلامی متفاوت بلکه با رفتارهای غیرکلامی متفاوت نیز سروکار داریم. به همین دلیل است که حتی اگر افراد به روانی زبان دست‌یابند، از نظر فرهنگی مسلط تلقی نمی‌شوند مگر اینکه رفتارها و رفتارهای غیرکلامی مرتبط با آن فرهنگ و زبان را اتخاذ کنند

1. Gulec & Temel
2. Kožić
3. Wescott

(ماتسوموتو و اچ وانگ[1]، ۲۰۱۳). تا دهه ۱۹۷۰ بیشتر مطالعات بر نوع کلامی ارتباطات متمرکز بود، اما با تلاش پژوهشگران پیشگامی مانند هال (۱۹۷۹) و آرژیل[2] و همکاران (۱۹۹۲)، موضوع ارتباطات غیرکلامی کانون توجه بیشتری قرار گرفت، به‌طوری که ارتباطات غیرکلامی در سال‌های اخیر در حوزه‌های مختلف از جمله مردم‌شناسی، روان‌شناسی، سلامت، تجارت، قانون و آموزش مورد علاقه پژوهشگران بوده است (به نقل از کریمی و همکاران، ۲۰۱۲). پژوهش‌های جدید، در مورد ارتباط غیرکلامی منجر به پیشرفت ما در درک زبان احساسات شده‌اند (آنیکین[3] و همکاران، ۲۰۱۸).

افراد در خانه، محل کار، مدرسه و در بسیاری از محیط‌های زندگی خود با یکدیگر در ارتباط هستند. ارتباطات در آموزش و پرورش، مانند تمام جنبه‌های زندگی، جایگاه قابل توجهی دارد. آموزش نیز یک فعالیت ارتباطی است که اثربخشی آن عمدتاً به کیفیت ارتباط مربیان و دانش‌آموزان بستگی دارد (گولک و تمل، ۲۰۱۵). اگر در سیستم آموزش و پرورش از آن غافل شویم، برقراری ارتباط مؤثر در کلاس امکان‌پذیر نیست. در تدریس، ارتباط غیرکلامی یک عامل مهم است که معلمان باید به آن توجه کنند (چودری و عاریف[4]، ۲۰۱۲). در طول چند دهه گذشته، طرفداران حوزه معلم و کلاس درس به بررسی تعامل کلاس درس به‌عنوان راهی برای آشکارسازی روابط پرداخته‌اند، اینکه واقعاً در جریان مکالمه کلاسی بین مربیان و دانش‌آموزان چه اتفاقی می‌افتد (امیری و همکاران، ۲۰۲۳).

معلمی که به خوبی از ارتباط غیرکلامی استفاده می کند از نظر بوروگز[5](۲۰۰۷)، هنگام تدریس آرام است، قدم می زند و با صدای بلند صحبت می کند. بعلاوه، این معلم اغلب لبخند می‌زند، تماس چشمی زیادی برقرار می کند و به‌طور کلی از نظر دانش‌آموزان مثل یک دوست قابل دسترس در نظر گرفته می‌شود. در مقابل، معلمی که فاقد مهارت در برقراری ارتباط غیرکلامی است، علاوه بر اینکه اغلب لبخند نمی‌زند، از نگاه مستقیم به چشمان دانش‌آموزان اجتناب می کند و از نظر دانش‌آموزان غیرقابل دسترس تلقی می‌شود. با توجه به اینکه جنبه‌های غیرکلامی در تدریس ۷۵ تا ۹۰ درصد پیام‌ها را شامل می‌شود، تا حدودی عجیب به نظر می‌آید که نادیده گرفته شود. در واقع

1. Matsumoto & Hwang
2. Argyle
3. Anikin
4. Chaudhry & Arif
5. Burroughs

در یک ارتباط کلمات، کمتر از لحن صدا، نشانه‌های چهره مثل تماس چشمی، ژست‌ها و وضعیت بدن معلم اهمیت دارند. به معنای واقعی نشانه‌های غیرکلامی معنای کلماتی هستند که در گفتار به کار می‌روند به عبارتی دیگر رسانه تبدیل به پیام می‌شود. معلمان کارآمد از این نشانه‌ها به صورت اثربخش استفاده می‌کنند (اسپرین‌هال[1]، ۱۹۹۴). توجه معلمان به واکنش‌های غیرکلامی دانش‌آموزان و تنظیم برنامه درسی با توجه به روحیه و آمادگی دانش‌آموزان همواره با اهمیت بوده است (بامبییرو و شکرپور[2]، ۲۰۱۷).

با توجه به اهمیت نشانه‌های ارتباط غیرکلامی، معلمی که می‌خواهد ارتباط مؤثری با دانش‌آموزان خود داشته باشد باید از زبان بدن دانش‌آموزان خود آگاه باشد مثل ژست‌ها، نگاه‌ها، حالات چهره و ارایه. معلم اثربخش می‌تواند ارتباط خود را با دانش‌آموزان از طریق برقراری رابطه با زبان بدن توسعه دهد تا آنها احساس امنیت و حمایت بیشتری کنند (پان[3]، ۲۰۱۴). در این راستا، نظر معلمان در مورد رفتارهای غیرکلامی‌شان با اهمیت است. کسب توانایی‌های مؤثر در ارتباط اثربخش و پذیرش اهمیت این عوامل توسط معلمان ضروری است. مهارت‌های ارتباطی یکی از اصلی‌ترین معیارهای حرفه‌ای برای داشتن تدریس اثربخش است. به علاوه، افراد برای بیان، اشتراک گذاشتن و ارزیابی ایده‌هایشان از ارتباط استفاده می‌کنند (توتار، ۲۰۰۳). تشخیص معلمان از اهمیت ارتباط غیرکلامی در یادگیری عمیق با چالش‌های متعدد همراه بوده است: اولاً اینکه پژوهشگران چارچوب‌های متفاوتی برای تجزیه و تحلیل رفتار غیرکلامی معلمان انتخاب کرده‌اند، که موجب فقدان طبقه‌بندی استاندارد شده، می‌باشد. دوم اینکه نگرانی‌های مربوط به حریم خصوصی کلاس درس موجب می‌شود تا داشتن یک الگوی مطلوب واحد برای رفتار غیرکلامی معلمان ضروری به نظر بیاید و پژوهش‌های بیشتری برای بهبود رفتار غیرکلامی با اهمیت است. همچنین استفاده عملی از نتایج پژوهش‌های غیرکلامی در آموزش و تدریس مورد بررسی قرار نگرفته است (مارنو[4] و همکاران، ۲۰۱۴).

1. Sprinthall
2. Bambaeeroo & Shokrpour
3. Pan
4. Marno

طبقه‌بندی‌های متعددی از رفتار غیرکلامی در پژوهش‌های خارج از کشور ارایه شده است. پانگ و همکاران (۲۰۲۳)، با استفاده از روش هوش مصنوعی رفتارهای غیرکلامی معلمان در کلاس درس را دسته‌بندی کردند. دسته‌بندی رفتارهای غیرکلامی از نظر آنان شامل: توضیح دروس، سؤال، یادآوری، تحسین، انتقاد، خلاصه کردن و ارایه به‌صورت نمایش است. همچنین آنها در مقاله خود دسته‌بندی‌های رفتار غیرکلامی معلمان در کلاس درس را، از پژوهش‌های دیگران به این شرح ارایه دادند: دسته‌بندی رفتار غیرکلامی از نظر ژو (۲۰۰۳): رفتار تطبیقی با کلاس درس، مصورها و رفتارهای نمادین، اقدامات صریح و فعالیت‌های نظارتی؛ هی[1] (۲۰۰۹) نیز دسته‌بندی دیگری را برای رفتار غیرکلامی معلمان چینی با توجه به حرکات انگشتان ارایه داد و آنها را به شش دسته مشخص تقسیم کرد: نشان دهنده، درک کننده، ارزشی، عاطفی، تصویری، و حرکات تأکیدی. مطالعات آنها بر طبقه‌بندی رفتارهای غیرکلامی در کلاس درس توجه کرده‌اند (به نقل از پانگ و همکاران، ۲۰۲۳). اگر چه این دسته‌بندی‌ها در سال‌های بعد تغییراتی کردند. دینگ[2] (۲۰۲۰)، دسته‌بندی رفتار غیرکلامی معلمان را با توجه به نوع نوشتن معلم بر روی تخته کلاس، دستورالعمل‌هایی که در آموزش به کار می‌برد، گشت زدن‌ها در کلاس و نوع رفتار دانش‌آموزان انجام داده است. چن[3] (۲۰۲۰)، رفتار غیرکلامی معلمان در کلاس درس را به رفتار آگاهانه و رفتار نمادین طبقه‌بندی کرد. منگ[4] (۲۰۲۲)، رفتار غیرکلامی معلمان در کلاس را با طبقه‌بندی ژست‌های معلمان به ژست‌های اشاره‌ای، تأکیدی، توصیفی و منظم خلاصه کرد.

طبقه‌بندی‌های فعلی رفتار غیرکلامی معلمان با توجه به داده‌های متنوع، تغییرپذیری و منابع و اهداف متمایزی است که پژوهشگر در نظر داشته است. اما، در هیچ پژوهشی برای معلمان ایرانی دسته‌بندی در مورد رفتارهای غیرکلامی‌شان در کلاس درس ارایه نشده است. دسته‌ای از پژوهش‌ها نیز مربوط به اهمیت ارتباط غیرکلامی در کلاس درس است. بارونا[5] (۲۰۱۹)، در پژوهشی به بررسی نقش رفتارهای غیرکلامی معلمان بر دانش‌آموزان پرداخت و به این نتیجه رسید که رفتار غیرکلامی به دانش‌آموزان اعتماد به نفس برای شرکت کامل در کلاس درس را می‌دهد و به کنترل محیط

1. He
2. Ding
3. Chen
4. Meng
5. Baroona

کلاس کمک می‌کند. پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان به‌طور مثبت تحت تأثیر ارتباط غیرکلامی قرار می‌گیرد و با این وجود، اگر معلم نشانه‌های غیرکلامی کافی ارایه نکند، ممکن است دانش‌آموزان نسبت به مطالب احساس فشار و بی‌علاقگی کنند. همچنین پژوهش‌های محرابین (۱۹۷۱) و یانگ (۲۰۱۷)، نشان می‌دهد اگر معلمان از زبان بدن به شکل نادرستی استفاده کنند، زبان بدن تأثیر منفی بر دانش‌آموزان خواهد گذاشت. یعنی می‌تواند دامنه‌ای از تخریب را برای فضای کلاس فراهم آورد و انتقال دانش به درستی صورت نمی‌گیرد. چودری (۲۰۱۲)، با انجام پژوهشی مروری به این نتیجه رسید که ارتباط غیرکلامی در آموزش زبان خارجی موجب تسهیل مدیریت مؤثر کلاس درس می‌شود و نقش بسیار مهم و حیاتی در آموزش زبان خارجی دارد. زبان بدن معلم می‌تواند به دانش‌آموزان احساس آرامش و راحتی بدهد، همین مسأله باعث می‌شود تا دانش‌آموزان نسبت به خود هم احساس بهتری داشته باشند. منیر[1] و همکاران (۲۰۲۴)، در پژوهشی به نقش مهارت‌های ارتباط غیرکلامی معلمان و نقش آن بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان پرداختند. هدف آن درک چگونگی مهارت‌های ارتباطی غیرکلامی از جمله حالات چهره، تماس چشمی، زیر و بم صدا و ظاهر فیزیکی و بررسی نقش آن در دستیابی به پیشرفت تحصیلی بوده است. پژوهش محمدی احمدی آبادی و جوکار (۱۴۰۱)، نشان می‌دهد که استفاده آگاهانه از زبان غیرکلامی نمایش نیست بلکه باعث تأثیر بهتر سخنان فرد می‌شود، هر چه زبان غیرکلامی طبیعی‌تر باشد بیشتر مورد قبول مخاطب قرار می‌گیرد. معلمانی که از زبان غیرکلامی به درستی استفاده می‌کنند رابطه بهتری با دانش‌آموزان‌شان برقرار می‌کنند و مدیریت کلاس خود را بهتر به عهده می‌گیرند. استفاده آگاهانه از زبان غیرکلامی در کلاس درس باعث تأثیر بهتر سخنان فرد می‌شود به علاوه معلمانی که از زبان غیرکلامی به درستی استفاده کنند، در مدیریت کلاس موفق‌تر هستند. شهامت و داورپناه (۱۳۹۵)، در پژوهشی امکان‌سنجی ارتباط غیرکلامی معلمان شیراز در آموزش الفبای فارسی را بررسی کردند. آنها به مشاهده رفتارهای غیرکلامی معلمان پرداختند و نتیجه گرفتند معلمان اول ابتدایی دبستان‌های شیراز در بکارگیری رفتار غیرکلامی مهارت کمی دارند و نقش معلمان در آموزش بیشتر از نوع رسمی است و در بیان هیجان خود بیشتر از ترکیب چهره و دست برخوردارند و فاصله بین معلم و دانش‌آموز بیشتر از نوع اجتماعی و بیان چهره معلمان بیشتر حکایت از علاقه و اشتیاق به آموزش

1. Munir

دارد و از اثرگذاری زیاد ارتباط چشمی برخوردارند و حالت عاطفی معلمان از نوع یاریگری است و لحن معلمان از نوع استفهامی و پوشش بیشتر معلمان از نوع رسمی است.

از آنجایی که مؤلفه‌های تشکیل دهنده پیامدهای رفتارهای غیرکلامی در قالب الگویی منسجم و یکپارچه در چهارچوب پژوهش کیفی در هیچ یکی از پژوهش‌های قبلی در بافت کشورمان و در جامعه معلمان مورد بررسی قرار نگرفته است. از این رو و با توجه به خلأ در پژوهش‌های قبلی، این مطالعه با هدف وارسی ادراک معلمان از رفتارهای غیرکلامی‌شان در کلاس درس براساس نظریه داده بنیاد، از دیدگاه معلمان مقطع متوسطه دوم انجام شد. هدف این پژوهش بررسی ادراک معلمان در مورد رفتار غیرکلامی‌شان در کلاس درس است. اینکه معلمان چقدر به رفتارهای غیرکلامی آشنایی دارند؟ چقدر از اهمیت این رفتارها آگاهی دارند؟

روش‌شناسی

این پژوهش با استفاده از رویکرد کیفی و روش داده بنیاد[1] به دنبال تبیین پیامدهای ارتباط غیرکلامی معلمان است. نظریه زمینه‌ای، رهیافتی است برای بررسی نظام‌مند (غالباً) داده‌های کیفی (نظیر مصاحبه‌های پیاده شده و پروتکل‌های مشاهده‌ها)، با هدف شناخت پیرامون موضوع مورد مطالعه انجام می‌شود (استراوس و کوربین، ۲۰۱۵). داده‌ها در سه سطح کدگذاری باز، محوری و گزینشی تجزیه و تحلیل می‌شوند. بعد مفاهیم و مقوله‌ها به مؤلفه‌هایی تقسیم می‌شوند. این مؤلفه‌ها عبارتند از: مقوله اصلی، شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط محیطی، راهبردها و پیامدها بررسی می‌شوند (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸).

جامعه مورد مطالعه این پژوهش شامل کلیه معلمان زن مقطع متوسطه دوم شهر مشهد که در سال تحصیلی ۱۴۰۴-۱۴۰۳ مشغول به کار بوده‌اند، را شامل می‌شد که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند[2] (نمونه‌گیری نظری) و با توجه به ملاک‌های ورود و خروج انتخاب شدند. ملاک ورود به مصاحبه، مشغول به تدریس بودن در سال تحصیلی، فعالیت در مقطع متوسطه دوم، داشتن رضایت شخصی برای مصاحبه بود در ابتدا همه مدارک تحصیلی مورد مصاحبه قرار گرفتند. اما، در این پژوهش، بعد از انجام دو مصاحبه پژوهشگر با توجه به تخصصی بودن موضوع و اینکه به گفته خود

1. Grounded theory
2. Purposive sampling

معلمان اطلاعات خاصی راجع به ارتباط غیرکلامی نداشتند و به آن فکر نکرده بودند، تصمیم گرفت تا به سراغ معلمان با تجربه بالاتر از ده سال و با مدرک تحصیلی، کارشناسی ارشد و دکتری برود، تا بتواند به مفاهیم قابل توجهی دست پیدا کند. تعداد نمونه مورد مصاحبه بر اساس اصل اشباع در حجم نمونه در نظر گرفته شد. ویژگی جمعیت شناختی معلمان شرکت کننده بدین شرح بود. پانزده معلم که شاغل در آموزش و پرورش خراسان رضوی در مقطع متوسطه دوم نظری و فنی- حرفه‌ای بوده‌اند. از این پانزده نفر، هشت معلم دبیر آموزش و پرورش بودند که در رشته‌های معارف، شیمی، ادبیات فارسی، ریاضی و عربی تحصیل کرده بودند و هم اکنون نیز در مقطع متوسطه مشغول به تدریس همین دروس بودند. هفت معلم، هنرآموز در شاخه‌های فنی- حرفه‌ای بودند. رشته‌های تحصیل این معلمان روان‌شناسی و طراحی دوخت و کشاورزی بود که در رشته‌های مدیریت خانواده، خیاطی و گیاهان مشغول به تدریس در هنرستان بودند. نظرات افراد مصاحبه شونده در این پژوهش از مصاحبه سیزدهم به اشباع رسید و فرآیند مصاحبه با پانزدهمین مصاحبه به اتمام رسید. اما بعد از مصاحبه با معلمان و عدم آگاهی اکثریت معلمان نسبت به ارتباط غیرکلامی به کثرت مفاهیم دست نیافت و برای تدوین یک نظریه داده بنیاد، پژوهشگر برای تحلیل مفاهیم و تدوین مقوله‌ها علاوه بر مصاحبه معلمان به تحلیل محتوای پیشینه ارتباط غیرکلامی در کلاس درس نیز پرداخت.

در این پژوهش جهت گردآوری داده‌ها از تکنیک مصاحبه نیمه ساختاریافته[1] به صورت انفرادی استفاده شد. این نوع مصاحبه انعطاف‌پذیر و عمیق است. پس از دریافت توافق متخصصان، پژوهشگر اجرای مصاحبه‌ها پرداخت. روش انجام کار بدین صورت بود که قبل از مصاحبه کردن با معلمان که ملاک ورود به مصاحبه را داشتند پس کسب اجازه از مدیر مدرسه و به صورت حضوری، موضوع مصاحبه و هدف از انجام پژوهش برای معلمانی که تمایل به همکاری داشتند تشریح می‌شد. پس از جلب رضایت مصاحبه انجام می‌گرفت. فرآیند مصاحبه‌ها توسط پژوهشگر انجام شد. با توجه به محدودیت زمانی که معلمان در مدارس دارند، مدت زمان مصاحبه حدوداً یک ربع تا نیم ساعت در نظر گرفته شده بود. مصاحبه‌ها در صورت تمایل مصاحبه شونده به صورت الکترونیکی ضبط و بعد از اتمام مصاحبه از روی فایل صوتی پیاده می‌شد. علاوه بر اجرای مصاحبه‌ها، پژوهشگر به بررسی متون و پیشینه رفتارهای غیرکلامی نیز پرداخت و بعد کار کدگذاری آنها براساس روش

1. Semi-structured interview

استراوس و کوربین (۲۰۱۵) در سه روش کدگذاری باز[1]، کدگذاری محوری[2] و کدگذاری انتخابی[3] آغاز شد. سؤالات مصاحبه بدین قرار است: با توجه به نوع مصاحبه در هر بخش و بعد از هر سؤال با توجه به لزوم گسترده شدن بحث سؤالات احتمالی اضافه خواهد شد.

فرآیند تدوین و رواسازی پروتکل مصاحبه برگرفته از نظر کاستیلو- مونتویا (۲۰۱۶، به نقل از بنی‌اسدی و صالحی، ۱۳۹۸)، بود. سؤالات مصاحبه به همراه چک لیست بررسی سؤالات برای استادان رشته روان‌شناسی تربیتی ارسال شد و نظر همه استادان در مورد سؤالات مثبت بود.

جدول ۱. سؤالات مصاحبه و انواع آن

شماره	سؤالات مصاحبه	انواع سؤالات مصاحبه
۱	لطفا خودتان را معرفی کنید. (بیوگرافی: نام خانوادگی، سن، سابقه تدریس)	سؤال مقدماتی
۲	در مورد ارتباط مؤثر معلم- دانش‌آموزان چه می‌دانید؟	سؤال انتقالی
۳	همان‌طور که می‌دانید ارتباط به دو دسته کلامی و غیرکلامی تقسیم می‌شود. بنظر شما ارتباط غیرکلامی در روابط کلاسی معلم-دانش‌آموزان چه عناصری دارد؟	سؤال انتقالی / کلیدی
۴	ارتباط غیرکلامی در مدیریت کلاس چه اهمیتی دارد؟	سؤال پیگیرانه
۵	رفتارهای غیرکلامی معلم چه پیامدهایی بر دانش‌آموزان دارد؟	سؤال پیگیرانه
۶	آیا در زمینه ارتباط غیرکلامی، آموزشی دریافت کرده‌اید؟	سؤال پیگیرانه
۷	بنظر شما در آموزش رفتارهای غیرکلامی به معلمان باید به چه عواملی توجه کرد؟	سؤال پیگیرانه
۸	آیا موضوعی هست که بخواهید بیشتر توضیح دهید؟	سؤال خاتمه دهنده
	تشکر و قدردانی از مصاحبه شونده	زمینه‌ای

یافته‌ها

با توجه به روش پژوهش در این مرحله، با تحلیل و کدگذاری مصاحبه‌های انجام شده و همچنین بررسی پیشینه پژوهش، ۲۵۲ کد باز به دست آمد که به صورت گزاره‌های مفهومی اولیه مشخص شد. در مرحله بعدی؛ یعنی، کدگذاری محوری فرآیند ربط‌دهی مقوله‌ها به زیر مقوله‌ها، ۵۲ کد

1. Open Coding
2. Axial Coding
3. Selective Coding

فرعی به دست آمد. در مرحله کدگذاری انتخابی ۱۳ مقوله استخراج شد. چند نمونه از مصاحبه‌ها در ادامه شرح داده می‌شوند. مصاحبه نهم از مجموع مصاحبه‌های انجام شده به‌عنوان نمونه در ادامه شرح داده می‌شود. دبیر مورد مصاحبه یک خانم بود که مدرک دکتری در رشته ادبیات فارسی داشت و همچنین دبیر زبان فارسی در مقطع متوسطه دوم بود.

جدول ۲. مصاحبه نهم

ردیف	متن مصاحبه	مفهوم
۱	تدریس با ارتباط غیرکلامی مکملی قدرتمند در کنار تدریس سنتی است و در انتقال مفاهیم، ایجاد انگیزه در دانش‌آموزان بسیار مؤثر باشد.	اهمیت (مکمل سنتی انتقال مفاهیم. ایجاد انگیزه)
۲	اهمیت تدریس با ارتباط غیرکلامی تقویت یادگیری، ایجاد انگیزه و توسعه مهارت و تفکر هست.	اهمیت (توسعه مهارت و تفکر)
۳	زبان بدن، تصاویر و نمودارها، بازی‌ها و فعالیت‌های عملی و فضای کلاس، چیدمان کلاس در ارتباط دانش‌آموزان اثر گذارد.	انواع ارتباط غیرکلامی
۴	در این نوع ارتباط حرکات بدن، ارتباط چشمی و تنوع در روش تدریس خیلی مؤثر هست	انواع ارتباط غیرکلامی
۵	موجب جلب توجه و جلوگیری از خستگی دانش‌آموزان می‌شود.	اهمیت (جلب توجه و جلوگیری از خستگی)
۶	تصاویر جهت انتقال مفاهیم. استفاده از موسیقی در فهم بهتر دانش‌آموزان بسیار مؤثر است.	انواع ارتباط غیرکلامی (تصاویر، موسیقی)
۷	الآن هم در دانشگاه و دبیرستان از روش معکوس استفاده می‌کنم. از قبل بهشون می‌گم که درس جدید را آماده داشته باشند.	اهمیت
۸	کلاً روش مونولوگی که فقط معلم و استاد تدریس کنند و دانش‌آموزان فقط گوش بدهند بدترین شیوه هست و فقط پنج درصد جواب‌گو هست.	معایب روش‌های قدیم
۹	در نهایت استفاده از جلوه‌های بصری و شیوه معکوس در تدریس بهترین نوع تدریس است.	انواع (جلوه‌های بصری)
۱۰	شیوه تدریس به روش نمایشی برگرفته از تجربه من در تئاتر کودک است که باعث شده است تا حدودی به مسایلی با تئاتر آماده باشم.	روش نمایشی

مصاحبه ارایه شده در جدول ۳، مصاحبه چهاردهم است که صحبت‌های یک هنرآموز با مدرک کارشناسی‌ارشد رشته طراحی دوخت است و در همین رشته هم در حال تدریس بود.

جدول ۳. مصاحبه چهاردهم

ردیف	متن مصاحبه	مفهوم
۱	ارتباط جزء جدایی‌ناپذیر از کلاس درس است.	اهمیت
۲	معلم باید به کیفیت ارتباط خود با دانش‌آموز توجه کند.	اهمیت
۳	چندان اطلاع زیادی در مورد ارتباط غیرکلامی ندارم.	عدم آگاهی
۴	من ارتباط غیرکلامی را در کلاس درس بیشتر برای کنترل کردن دانش‌آموزان و جلب کردن توجه آنها استفاده می‌کنم.	نقش (کنترل کننده، جلب توجه)
۵	مثلاً دانش‌آموزی که ابتدا با تذکر به سکوت دعوت کردم ولی باز هم صحبت کرد، را با نگاه خودم دوباره به سکوت دعوت می‌کنم	اشکال ارتباط (نگاه)
۶	یا گاهی به نشانه دوستی به شانه دانش‌آموزم دست می‌گذارم.	اشکال ارتباط، نقش
۶	یا برای تأیید او لبخند می‌زنم و ابروهایم را بالا می‌برم	اشکال ارتباط
۷	دانش‌آموزان این ارتباط غیرکلامی را درک می‌کنند.	اهمیت
۸	ارتباط غیرکلامی در کلاس تأثیرگذاری زیادی دارد.	اهمیت
۹	آموزشی تا بحال دریافت نکرده‌ام.	اهمیت برگزاری دوره
۱۰	بهتر است در آموزش از فیلم‌های نمایشی استفاده شود.	دوره آموزشی

فرآیند کدگذاری داده‌ها و تقلیل داده‌ها و الگوی پارادایمی بر اساس نظریه داده بنیاد در ادامه نمایش داده شده است.

مراحل کدگذاری باز، محوری و گزینشی

مرحله کدگذاری باز: ۲۵۲ کد باز (گزاره مفهومی اولیه)

مرحله کدگذاری انتخابی: (۱۳ گزاره مقوله اصلی) ابعاد پنج گانه مدل
شرایط علی: (شش مقوله)، راهبردها (یک مقوله)، شرایط مداخله‌گر (۲ مقوله)، شرایط زمینه‌ای (۳ مقوله) و پیامدها (۱ مقوله)

مرحله کدگذاری محوری: ۵۲ مقوله فرعی

مقوله اصلی: رفتارهای غیرکلامی معلمان

عناوین ارتباط غیرکلامی: زبان ساکت و واقعی، زبان احساسات، زبان بدن، زبان خاموش

عملکرد پیام‌های ناهشیار: لزوم تقسیم عادلانه، انتقال حالات عاطفی معلم، غیرمستقیم، گاهی غیرقابل کنترل، میزان صداقت فرد، درک میزان تضاد کلام، دانش‌آموزان داوران رفتارهای غیرکلامی معلمان، انتقال اطلاعات واقعی‌تر، همچون شمشیر دولبه عمل می‌کند (برداشت متفاوت با واقعیت)

کارکردهای ارتباط غیرکلامی: مدیریت رفتار، تعریف روابط، انتقال نگرش‌ها و احساسات

خدادادی/ ناخودآگاه: منظور ارتباط غیرکلامی ریشه ژنتیکی دارد. نیازی به آموزش ندارد.

آموزش پذیر: ارتباط غیرکلامی با آموزش بهبود می‌یابد

مهارت‌های ارتباط غیرکلامی: رمزگذاری، رمزگشایی، کنترل هیجانی

انواع رفتارهای غیرکلامی: نمادها، تصویرگرها، جلوه‌های هیجانی، تنظیم‌گرها، سازگارکننده‌ها (ضد برقراری ارتباط)

لزوم توجه به مثلث ارتباطی: منظور سه ضلع مؤثر در ارتباط هدفمند است (ارتباط، صمیمت و قدرت نفوذ)، سه ضلع موفقیت در کلاس (فن بیان، مهارت، ارتباط)

ژست‌های معلمان: به ژست‌های اشاره‌ای، تأکیدی، توصیفی، منظم تقسیم می‌شود.

ویژگی‌های فردی معلمان: منظور توجه به تفاوت‌های شخصیتی معلمان مثل میزان خلاقیت در ارتباط غیرکلامی است.

ویژگی‌های فردی دانش‌آموزان: منظور برخورد متفاوت با هر دانش‌آموز با تفاوت به ویژگی‌ها (روش‌های تفکر) و ویژگی‌های خاص این نسل است.

میزان مداخله در ارتباط غیرکلامی: کمترین مداخله (یک نگاه از فاصله دور)، نزدیک‌ترین مداخله (دست گذاشتن روی شانه یا بستن کتاب دانش‌آموزان)

نحوه مداخله معلمان در گفتار دانش‌آموز: پریدن در بین کلام دانش‌آموزان یا صبر کردن تا اتمام صحبت‌های دانش‌آموز

رفتارهای غیرکلامی مثبت: شور و شوق معلم و بی‌واسطگی او، سبک کلی ابراز هیجان، ایجاد هماهنگی، رضایت و فضای مثبت کلاس، نحوه ظاهر شدن در کلاس، صدا و رفتار کلی او، انتقال علاقه خود به تدریس و موضوع درس، پنهان کردن هیجانات منفی

رفتارهای غیرکلامی منفی: فریب کاری در ابراز هیجانی، کنترل ابراز هیجانی خود، انتقال انتظار منفی نسبت به دانش‌آموزان ضعیف‌تر، دوگانگی در ابراز هیجان نسبت به دانش‌آموزان منفی و مثبت، توجه بیشتر به نورچشمی‌ها، احساس فشار و بی‌علاقگی، انتقال ترس، ناامیدی، ناتوانی، لو رفتن هیجان فواید توجه به ارتباط غیرکلامی دانش‌آموزان برای معلمان: درک بهتر از شرایط کلی کلاس درس، درک نشانه‌های ظریف رفتار غیرکلامی، میزان یادگیری دانش‌آموزان، تنظیم رفتار نسبت به دانش‌آموزان، مدیریت بهتر کلاس درس، نقشی مهم در تبادلات تحصیلی، شناسایی مسایل اجتماعی قبل از وقوع، انجام اقدامات پیشگیرانه، ایجاد فضای مطلوب کلاسی، انتقال هیجانات خود به دانش‌آموزان، تشخیص میزان حوصله و پذیرش دانش‌آموزان، رفع سریع‌تر مشکل، ابراز احساسات مناسب به‌وسیله دانش‌آموزان، آموزش قوانین ابراز هیجانی مناسب به دانش‌آموزان، تشخیص نداشتن تمرکز.

دریافت رفتارهای غیرکلامی دانش‌آموزان: رمزگشایان رفتارهای غیرکلامی معلمان، پی بردن به نحوه فکر کردن، میزان هوش معلمان از طریق ارتباط غیرکلامی، تشخیص بهتر دانش‌آموزان جوان برای رمزگشایی، تشخیص دهنده میزان رفتارهای افتراقی معلم، دریافت کننده انتظار معلم.

پیامدهای ارتباط غیرکلامی در کلاس درس برای معلمان: کنترل بدرفتاری بدون توقف در درس، جایگزین ارتباط کلامی، مهمترین نقش در مدیریت کلاسی و تسلط بر روابط، تحت تأثیر بافت اجتماعی و زبان، تشخیص فریب‌کاری دانش‌آموز، میانبرهای مدیریت کلاس، عدم کاهش سرعت تدریس معلم، عدم حواس‌پرتی سایر دانش‌آموزان، جایگزین مناسب رفتار کلامی، وسیله تکمیلی برای آموزشی، گرم کننده فضای کلاس، کمک به درک مطالب و روابط، برانگیختن علاقه به تدریس، بهبود کیفیت آموزش، تأثیر روانی قوی، افزایش سرعت یادگیری، ایجاد تنوع در کلاس، تعامل هدفمند، بهبود روابط، تأثیر ارتباط در حرف شنوی، پرورش تخیل، تعیین‌کننده موفقیت یا شکست یک رابطه، مکمل تدریس سنتی، همزمان با ارتباط کلامی، مدیریت کلاس همراه با اثربخشی، توسعه مهارت و فکر، مؤثرتر برای دانش‌آموزان با نیاز ویژه، افزایش یادگیری، یادگیری ماندگار، ایجاد انگیزه برای همکاری و مشارکت کلاسی، بروز اهمیت دادن معلم به دانش‌آموز، احساس امنیت، فضای کلاسی آرام و خوشایند.

پیامدهای ارتباط غیرکلا برای دانش‌آموزان: افزایش اعتماد به نفس، حس امنیت، افزایش اشتیاق به یادگیری، ایجاد کننده انگیزه، خارج شدن کلاس از کسالت، احساس صمیمیت با معلم، افزایش میزان خودکارآمدی، افزایش ارزش تکلیف، تشخیص فریب کاری معلمان.

نقش‌های ارتباط غیرکلامی: نقش (تشویقی و تنبیهی): منظور معلم می‌تواند با یک لبخند، تشویق و با یک نگاه تند و اخم لحن کلام، تنبیه کند/ نقش (جلب توجه): منظور از نقش جلب توجه، کارکرد ارتباط غیرکلامی در جلب توجه دانش‌آموزان است./ نقش (خارج کردن از کسالت): منظور شوخی، طنازی، لبخند، انتقال شادی با زبان بدن، حرکات خنده‌آور/ نقش (کنترل کننده): منظور از این نقش، کارکرد ارتباط غیرکلامی در کنترل کننده بودن دانش‌آموز است. هشدار دادن، توبیخ کردن/نقش (ایجاد صمیمت): منظور معلم از ارتباط غیرکلامی برای ایجاد صمیمت و دوستی استفاده کند. دلسوزی و همدلی کردن معلم.

نحوه در زدن معلم برای ورود به کلاس: بعضی از افراد بدون در زدن در را باز می‌کنند، بعضی ممکن است به‌طور مختصر در بزنند و فوری در را باز کنند، بعضی در می‌زنند تا زمانی که اجازه ورود به اتاق را پیدا نکرده‌اند در را باز نمی‌کنند.

ارتباط غیرکلامی با استفاده از وسایل دانش‌آموز: بستن کتاب دانش‌آموز با معنی سکوت، نشان دادن سطری از کتاب به دانش‌آموز، نقاشی کشیدن در دفتر، امضا زدن همراه با یک نوشته.
ظاهر معلم: نوع پوشش معلم / رسمی و آراسته، خوش لباس و سبک شخصی ساده (مسؤولیت‌پذیر و متعادل برداشت می‌شود)، معلمانی که ظاهر نامرتب دارند، لباس‌های شلخته می‌پوشند یا بر عکس اگر در پوشیدن لباس‌های شیک زیاده روی می‌کنند (بی‌مسؤولیت و تندخو برداشت می‌شوند.)/ زینت: جواهرات/ بو: استفاده از عطر
رعایت فاصله: نزدیک بودن یا دور نگه داشتن خود از دانش‌آموزان، دوستانه، شخصی، اجتماعی، عمومی، نشستن کنار نیمکت دانش‌آموزان، به سمت دانش‌آموز متمایل بودن، فاصله بیشتر صندلی صمیمیت کمتر و برعکس.
ارتباط غیرکلامی مربوط به فضا: چیدمان میزها و نیمکت‌ها، تصاویر کف کلاس، نقاشی دیوارهای کلاس، رنگ پرده‌های کلاس/ نوع نشستن روی صندلی: لبه صندلی می‌نشیند یا راحت و آرام، معلمان در آموزش حالت تکیه ندارند.
ارتباط غیرکلامی با وسایل کمک آموزشی: استفاده از تصاویر و نمودارها، جلوه‌های بصری و نمایشی در فضای کلاس، نوشته‌ها روی تخته/ ارتباط غیرکلامی مربوط به پخش صدا : پخش موسیقی در کلاس، زدن روی تخته یا میز.
ارتباط غیرکلامی مربوط به اعضای بدن: نمادهای صوتی: غرغر، آه، اوه یا زمزمه، نفس عمیق کشیدن/ وضعیت بدن: خشک و رسمی. آرام و نرم، ناراحت و ناآرام /حرکت: راه رفتن، دویدن، تلوتلو خوردن، لنگیدن/حالت صورت: قرمز شدن، غم، ناراحتی، اشک ریختن، درهم کشیدن اعضای صورت، گشاده رویی، رساندن معنای خاص به دانش‌آموز مثل بی‌حوصلگی معلم.
تماس بدنی: طولانی یا کوتاه در زمان دست دادن، روی شانه دست گذاشتن، لمس کردن/ ارتباط غیرکلامی مربوط به پا: راه رفتن در کلاس، پا کوبیدن، ضربه زدن با پا/ حرکات شانه: بالا انداختن شانه/ حرکات سر: سر تکان دادن، تکیه سر به دست (بی‌حوصله گی)، در زمان آموزش سر معلم رو به دانش‌آموزان قرار دارد، دوازده معنی برای حرکت سر / طرز نگاه: خیره خیره نگاه کردن، چشم دوختن، نگاه را دزدیدن، اجتناب از نگاه مستقیم، با تعجب نگاه کردن، درهم کشیدن چشم‌ها، زیرچشمی نگاه کردن، چشمک زدن، نگاه دلگرم کننده، یک لبخند معنی‌دار، بیان تمسخرآمیز، خیره شدن، نگاه نکردن، حرکات و ژست‌های مختصر با چشم، نگاه متقابل طولانی یا کوتاه، حرکات متفاوت چشم با شانزده معنی، تشخیص فریب از طریق تماس چشمی/ استفاده از ابروها: اخم کردن، بالا انداختن به علامت تعجب، بیست و سه حرکت متمایز در رفتار غیرکلامی با ابروها/ وضعیت پلک زدن: پشت چشم نازک کردن، سریع پلک زدن، تند تند پلک زدن/ مو: آرایش یا نوع حالت دادن به مو/ استفاده از لب‌ها: گزیدن لب، فشاردادن لب‌ها برهم، بستن زیپ دهان (سکوت)، اشارات دهان و لب‌ها با یازده معنی، پوزخند، لبخند/ لحن صدا: طعنه زدن با کلام، لحن صدای خشک و رسمی یا متنوع، تن کلام بالا و پایین، بیان ترش، لحن معلم حالت استفهامی‌دار ارتباط غیرکلامی مربوط به دست: تکان دادن دست‌ها، دست زدن، لمس کردن، زدن دست به سر یا به ران معنی تأثر یا ناراحتی شدید، دست تکان دادن و گفتن واژه خداحافظ/ اشارات متفاوت دست با هفتاد معنی/ ارتباط غیرکلامی با انگشتان: لایک نشان دادن، اشاره کردن، لایک کردن، طبل زدن با انگشتان، قلب نشان دادن، نشان دادن سایزها با انگشتان، دست گذاشتن روی بینی (دعوت به سکوت).
اهمیت (برگزاری کلاس آموزشی): منظور تأیید معلم بر اهمیت برگزار شدن دوره آموزشی ارتباط غیرکلامی است.
روش‌های آموزشی: کلاس‌های زبان بدن، ان ال پی و ارتباط مؤثر فیلم آموزشی.

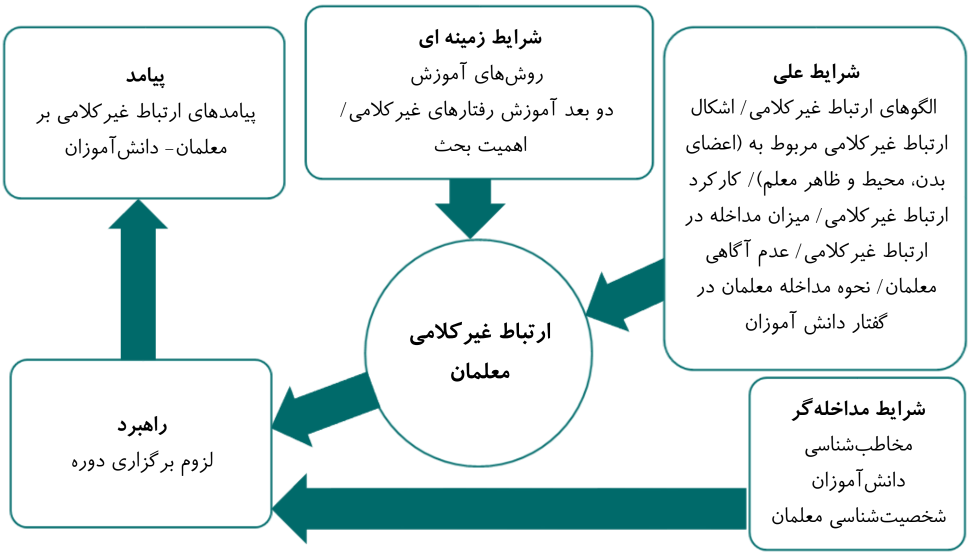
شکل ۱. فرآیند کدگذاری و تقلیل داده‌ها

با توجه به مصاحبه‌های عمیق با معلمان و بررسی پیشینه ارتباط غیرکلامی در کلاس درس مفاهیم در شکل ۱ لیست شده است. در ادامه، به توضیح برخی از مهمترین مفاهیم که در شکل ۱ آمده است، پرداخته می‌شود. ارتباط غیرکلامی در پنج نقش در کلاس ظاهر می‌شود. ۱. نقش تشویقی و تنبیهی: منظور معلم می تواند با یک لبخند، تشویق و با یک نگاه تند و اخم دانش‌آموزان را تنبیه کند. ۲. نقشی که ارتباط غیرکلامی در جلب توجه ایفا می کند. مثل زدن روی تخته ۳. نقشی که ارتباط غیرکلامی در خارج کردن کلاس از کسالت ایفا می کند. منظور شوخی، طنازی، لبخند زدن و انتقال شادی با زبان بدن است. ۴. نقش کنترل کننده: منظور از این نقش، کارکرد ارتباط غیرکلامی در کنترل کننده بودن دانش‌آموزان است. مثل: هشدار دادن با دست یا یک نگاه معنی‌دار. ۵. نقش ایجاد صمیمیت: منظور معلم از ارتباط غیرکلامی می‌تواند جهت افزایش صمیمیت یا کاهش صمیمیت استفاده کند.

از دیگر یافته‌های این پژوهش، دسته‌بندی رفتارهای غیرکلامی منفی و رفتارهای غیرکلامی مثبت است. رفتارهای غیرکلامی منفی: منظور فاش شدن هیجاناتی در کلاس درس است که موجب مشکل در برقراری ارتباط با دانش‌آموزان می‌شود. مثل نشان دادن احساس فشار و بی‌علاقگی به دانش‌آموزان، همچنین پدیده نورچشمی‌ها، انتقال ترس و ناتوانی در اداره و مدیریت کلاس که ناخواسته به دانش‌آموزان منتقل می‌شود. در مقابل ارتباط غیرکلامی مثبت است که احساس شور و شوق معلم و بی‌واسطگی او، رضایت از اداره و مدیریت کلاس و علاقمند بودن به موضوع درسی را به دانش‌آموزان منتقل می کند.

دسته‌بندی بعدی که توضیح آن در جدول ۱ آمده است، به برقراری ارتباط غیرکلامی با استفاده از اعضای بدن مربوط می‌شود. به‌عنوان مثال ارتباط غیرکلامی مربوط به دست‌ها و شانه (دست زدن)، پاها (کوبیدن پاها بر زمین)، انگشتان (نشان دادن قلب با انگشتان)، لب‌ها (گزیدن لب‌ها)، صورت (درهم کشیدن اعضای صورت)، طرز نگاه (خیره خیره نگاه کردن)، ابروها (اخم کردن)، سر (تکان دادن سر) وضعیت پلک زدن از این دسته هستند. در کلاس درس علاوه بر ارتباط غیرکلامی با اعضای بدن، ارتباط غیرکلامی با وسایل و لوازم موجود در کلاس هم وجود دارد. به‌عنوان مثال ارتباط غیرکلامی از طریق نوشتن جملات و کلمات روی تخته یا برگه، نحوه در زدن یک معلم برای ورود به کلاس درس، پخش کردن صوت و صدا در کلاس درس، نوع نشستن یک معلم روی

صندلی، نوع زینت‌ها و عطری که معلم استفاده می‌کند. همچنین پیامدهایی که ارتباط غیرکلامی در کلاس دارد باید از هر دو جنبه دانش‌آموزان و معلمان مورد توجه قرار گیرد. پیامدهای ارتباط غیرکلامی برای دانش‌آموزان می‌تواند شامل افزایش اعتماد بنفس و حس امنیت یا برعکس آن باشد. همچنین پیامدهای ارتباط غیرکلامی برای معلمان می‌تواند شامل برداشت علاقه دانش‌آموز به درس باشد یا نشان دهنده بی‌حوصلگی او نسبت به درس و معلم باشد. در ادامه مفاهیم دسته‌بندی شده در قالب الگوی پارادایمی در شکل ۲ به نمایش گذاشته می‌شود.

شکل ۲. نظریه داده بنیاد رفتار غیرکلامی معلمان

در توضیح شکل ۲، شرایط علی (تأثیرگذار): در این پژوهش، مقوله‌های عناوین و الگوهای ارتباط غیرکلامی، اشکال ارتباط غیرکلامی مربوط به (اعضای بدن، محیط و ظاهر معلم)، کارکرد ارتباط غیرکلامی، میزان مداخله در ارتباط غیرکلامی، عدم آگاهی معلمان نسبت به رفتارهای غیرکلامی، نحوه مداخله معلمان در گفتار دانش‌آموزان جزء عوامل علی و تأثیرگذار شناخته شده‌اند. شرایط زمینه‌ای: اجزای تشکیل دهنده شرایط زمینه‌ای در این پژوهش عبارتند از روش‌های آموزش ارتباط غیرکلامی، دو بعد آموزش رفتارهای غیرکلامی و اهمیت بحث می‌باشد. راهبردها: در این مطالعه

راهبرد، برگزاری دوره‌ای برای آموزش رفتارهای غیرکلامی معلمان، است. پیامدها: پیامدهای ارتباط غیرکلامی هم برای معلمان و هم برای دانش‌آموزان در نظر گرفته شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

در این بخش به تبیین الگوی پارادایمی پیامدهای رفتارهای غیرکلامی معلمان براساس نظریه داده بنیاد پرداخته می‌شود. همان‌گونه که ذکر شد، در الگوی پارادایمی که توسط استراوس و کوربین (۲۰۱۵) ارایه شد، توجه به عناصر شش‌گانه، شرایط علی، مقوله اصلی، زمینه تأثیرگذار، عوامل واسطه‌ای، راهبردهای مورد نظر و پیامدها؛ در تبیین نظریه مطرح شده مورد تأکید قرار گرفته است؛ بنابراین بحث و نتیجه‌گیری ناظر بر تشریح الگوی پیشنهادی براساس این عناصر است که در شکل ۱ قابل مشاهده می‌باشد.

شرایط علی (تأثیرگذار): در این پژوهش، مقوله‌های عناوین و الگوهای ارتباط غیرکلامی، اشکال ارتباط غیرکلامی مربوط به (اعضای بدن، محیط و ظاهر معلم)، کارکرد ارتباط غیرکلامی، میزان مداخله در ارتباط غیرکلامی، عدم آگاهی معلمان نسبت به رفتارهای غیرکلامی، نحوه مداخله معلمان در گفتار دانش‌آموزان جزو عوامل علی و تأثیرگذار شناخته شده‌اند. این یافته همسوست با نتایج پژوهش‌های گوناگون همچون پژوهش کوژیچ و همکاران (۲۰۱۳)، که به دنبال کشف اشکال رفتارهای غیرکلامی معلمان در کلاس درس بودند که نتیجه پژوهش آنها نشان داد که ارتباط بصری، حرکات در حین سخنرانی، استفاده از زبان فرازبانی، حالات چهره معلم و نگرش معلم نسبت دانش‌آموزان اشکال ارتباط غیرکلامی هستند. همچنین نتیجه پژوهش دارن[1] (۲۰۰۵)، اشکال ارتباط غیرکلامی لحن کلام، حرکت، لمس، تماس با چشم تشکیل شده است. فضا و زمان و همچنین وضعیت بدنی، نمادهای صوتی و سکوت که یا جایگزین کلمات می‌شوند یا با کلمات همراه می‌شوند از اشکال ارتباط غیرکلامی هستند. ماتارا[2] و همکاران (۲۰۲۵)، در کشور اندونزی در پژوهشی با تحلیل محتوای متون مرتبط به نتیجه رسیدند که توجه به جنبه‌های غیرکلامی ارتباط، مانند تماس چشمی، حالات مثبت چهره و ژست‌های حمایتی بدن در افزایش اثربخشی اطلاعات و تقویت پیوند عاطفی بین معلمان و دانش‌آموزان نقش دارند. فرید و همکاران (۲۰۲۳)، در پژوهش

1. Darn
2. Matara

خود نتیجه گرفتند که تمامی رفتارهای غیرکلامی مانند حالت چهره، تماس چشمی، فاصله فیزیکی و زیر و بم صدا تأثیر بسیار مؤثری بر یادگیری دانشجویان دارد. ارتباط کلامی و غیرکلامی باعث تشویق خودآموزی و یادگیری سازنده دانش‌آموزان، توسعه مهارت‌های شناختی در دانش‌آموزان، ارتباط دادن مهارت‌های مختلف با مطالعه و تشویق خلاقیت در دانش‌آموزان می‌شود. همچنین، چن (۲۰۲۰)، منگ (۲۰۲۲)، دینگ (۲۰۲۰)، ژو (۲۰۰۳)، پانگ و همکاران (۲۰۲۳)، در پژوهش‌های خود الگوها و دسته‌بندی‌های متعدد را بر پیامدهای رفتارهای غیرکلامی مؤثر دانسته‌اند. در مورد علت عدم آگاهی معلمان نسبت به ارتباط غیرکلامی نیز، نتایج با پژوهش فرید و همکاران (۲۰۲۳) همسو است. به نظر آنان نیز معلمان ارتباطات غیرکلامی را کمتر تفسیر می‌کنند، دانش‌آموزان اغلب ارتباط غیرکلامی معلم را نادیده می‌گیرند، ارتباط غیرکلامی در انجام کارهای جدی کمتر استفاده می‌شود. گاهی اوقات معلمان هنگام انجام فعالیت‌های غیرکلامی احساس خجالت می‌کنند و دانش‌آموزان در یادگیری غیرکلامی جدی نیستند. همچنین در زمینه عدم آگاهی، با نتیجه پژوهش شهامت و داورپناه (۱۳۹۵) همسو است که معلمان اول ابتدایی دبستان‌های شیراز در بکارگیری رفتار غیرکلامی مهارت کمی دارند و نقش معلمان در آموزش بیشتر از نوع رسمی است و در بیان هیجان خود بیشتر از ترکیب چهره و دست برخوردارند و فاصله بین معلم و دانش‌آموز بیشتر از نوع اجتماعی و بیان چهره معلمان بیشتر حکایت از علاقه و اشتیاق به آموزش دارد و بیشتر معلمان در آموزش حالت تکیه ندارند.

شرایط زمینه‌ای: اجزای تشکیل دهنده شرایط زمینه‌ای در این پژوهش عبارتند از روش‌های آموزش ارتباط غیرکلامی، دو بعد آموزش رفتارهای غیرکلامی و اهمیت بحث می‌باشد. دارن (۲۰۰۵)، نیز در پژوهش خود به مسأله دو بعد رفتارهای ارتباط غیرکلامی و آموزش آن توجه کرده است. بنظر او ارتباط غیرکلامی مانند زبان، باید همراه با اشکال آنها آموزش داده شوند. رحمانی و بنی‌اسدی (۱۳۹۱)، یوسفی و احمدی (۱۳۹۲)، درخشان و همکاران (۱۳۹۷)، زاهدی‌کیا و همکاران (۱۳۹۲)، رفتارهای غیرکلامی را آموزش‌پذیر دانسته‌اند.

راهبردها: در این مطالعه، راهبرد، برگزاری دوره‌ای برای آموزش رفتارهای غیرکلامی معلمان، است. یوسفی و احمدی (۱۳۹۲)، رفتارهای غیرکلامی را آموزش‌پذیر دانسته‌اند. رحمانی و بنی‌اسدی، (۱۳۹۱)، به این نتیجه رسیدند که آموزش رفتارهای غیرکلامی باعث کاهش کمرویی دانشجویان

می‌شود. همچنین پژوهش درخشان و همکاران (۱۳۹۷)، در مورد آموزش رفتارهای صمیمت کلامی و غیرکلامی معلم، به نتیجه رسید که تعامل آموزشی اثربخش و مثبت را افزایش داده و نگرش دانش‌آموزان نسبت به معلم و دروس و تمایل آنان به یادگیری را تحت تأثیر قرار می‌دهد. زاهدی‌کیا و همکاران (۱۳۹۲)، به بررسی تأثیر آموزش ارتباط غیرکلامی پرداختند. نتایج نشان داد، مهارت‌های غیرکلامی در شایستگی اجتماعی نقش مهمی دارند و مهارت‌های غیرکلامی منجر به رابطه رضایت بخشی با دیگران می‌شود. همچنین همسو است با نتیجه پژوهش یوسفی و احمدی (۱۳۹۲)، که مهارت‌های ارتباطی مؤثر آموزش‌پذیر هستند و با توجه به اهمیت مهارت‌های ارتباطی در اثربخشی مربیگری، گذراندن دوره‌های آموزشی ارتباطات برای برقراری رابطه مناسب و اثربخش مربیان با ورزشکاران کمک کننده است. از نظر شه‌میری و همکاران (۱۴۰۲)، آموزش مهارت‌های ارتباطی غیرکلامی می‌تواند، تأثیر بسیار مثبتی در توسعه تعامل اجتماعی دانش‌آموزان داشته باشد. از نظر ماتارا و همکاران (۲۰۲۵)، باید در رشد و تربیت معلمان تکنیک‌های ارتباط غیرکلامی به‌عنوان بخشی از توسعه حرفه‌ای معلمان در نظر گرفته شود این ارتباط نه تنها فقط تجربیات یادگیری دانش‌آموزان را غنی می‌کند، بلکه به توسعه مهارت‌های قرن بیست و یکم مانند خلاقیت، حل مسأله و همکاری آن نیز می انجامد. در مورد اهمیت بحث نیز همسو است با نتایج پژوهش‌های، آرژیل (۱۹۷۲)، محرابین (۱۹۷۱)، از نظر یانگ (۲۰۱۷)، اگر معلمان از زبان بدن به شکل نادرستی استفاده کنند، زبان بدن تأثیر منفی بر دانش‌آموزان خواهد گذاشت؛ یعنی می‌تواند دامنه‌ای از تخریب را برای فضای کلاس فراهم آورد و انتقال دانش به درستی صورت نمی‌گیرد.

پیامدها: کنش‌ها و واکنش‌هایی که برای مقابله با مدیریت کردن پدیده صورت می‌گیرد، پیامدهایی را در پی خواهد داشت (نوغانی و همکاران، ۱۳۹۸). در این پژوهش پس از مصاحبه با شرکت‌کنندگان و بررسی پیشینه پژوهش مؤلفه‌هایی مانند پیامدهای ارتباط غیرکلامی هم برای معلمان و هم برای دانش‌آموزان در نظر گرفته شده است که همسوست با پژوهش‌های متعددی، مانند یافته‌های پژوهش فهیم[1] (۲۰۲۰) که نشان داد رفتارهای غیرکلامی مثبت احساس مفید بودن و شایستگی را به دانش‌آموزان منتقل می‌کند، انگیزش دانش‌آموزان افزایش پیدا می‌کند و از این بابت دانش‌آموزان در جهت یادگیری بهتر ترغیب می‌شوند و پیشرفت تحصیلی پیدا می‌کنند. از نظر

1. Fahim

آرژیل و همکاران (۱۹۷۲) نیز، سیگنال‌های غیرکلامی تأثیر بیشتری در نارسایی اجتماعی دارد. یانگ (۲۰۱۷)، اظهار می‌دارد که اگر معلمی بتواند در تدریس از زبان بدن استفاده کند، با هر نگاهی، هر لبخندی و عملی می‌تواند تأثیر روانی قوی بر دانش‌آموزان بگذارد. ارتباط غیرکلامی موجب برانگیختن فضای کلاس و پرورش روحیه تخیل دانش‌آموزان می‌شود. هاتاجا و همکاران (۲۰۲۰)، نیز ارتباط غیرکلامی مثل تماس چشمی نشان دهنده احترام، توجه و اعتماد است معلم در زمان تدریس با برقراری تماس چشمی به دانش‌آموزان این موضوع را منتقل می‌کند. پژوهش فرید و همکاران (۲۰۲۳)، نیز نشان داد معلمان ممکن است ارتباط کلامی و غیرکلامی با دانش‌آموزان را تشویق کنند تا با تلاش کمی سرعت یادگیری را افزایش دهند. همچنین همسوست با نتیجه پژوهش، منیر و همکاران (۲۰۲۴)، رفتارهای غیرکلامی که معلمان با چشم‌های خود انجام می‌دهند بر اهمیت فعالیت‌های کلاسی مثل حفظ نظم، نظارت بر بازخورد و افزایش توجه دانش‌آموزان تأکید می‌کند. نشانه‌های غیرکلامی، دامنه توجه، استعداد و درک دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد. گرایش معلمان به استفاده از تماس چشمی، زیر و بمی صدا و ظاهر فیزیکی به بهبود محیط یادگیری کمک می‌کند. بارونا (۲۰۱۹)، رفتار غیرکلامی به دانش‌آموزان اعتماد به‌نفس برای شرکت کامل در کلاس درس را می‌دهد و به کنترل محیط کلاس کمک می‌کند. همچنین همسو است با نتایج پژوهش‌های، علی‌آبادی و خیرطلب (۱۳۹۹)، بین ارتباطات غیرکلامی مربیان موجب افزایش انگیزش ورزشکاران می‌شود. مروتی و همکاران (۱۳۹۲)، ارتباط غیرکلامی می‌تواند تعیین کننده موفقیت یا شکست یک رابطه باشد چرا که بیش از ۷۰٪ از ارتباطات انسانی غیرکلامی است. بامبیرو و شکرپور (۲۰۱۷)، به این نتیجه رسیدند که بین کیفیت، میزان و نحوه استفاده از ارتباط غیرکلامی معلمان در حین تدریس رابطه قوی وجود دارد. محمدی احمدآبادی و جوکار (۱۴۰۱)، اگر معلمان ارتباط غیرکلامی را آگاهانه مورد استفاده قرار دهند می‌توانند رابطه مؤثری با دانش‌آموزان برقرار کنند. پژوهش ونگ (۲۰۲۲) نیز نشان داد ارتباط غیرکلامی تجربه یادگیری دانش‌آموزان را غنی می‌کند و باعث تقویت رابطه معلم و دانش‌آموزان می‌شود. یوسفی و احمدی (۱۳۹۲) نیز دریافتند که رفتارهای غیرکلامی حمایتی- تشویقی مربی اثرات مثبت و در مقابل رفتارهای غیرکلامی منفی مربی اثرات منفی بر ابعاد ساختاری ارتباط مربی- ورزشکار (صمیمت، تعهد و مکمل بودن) دارد. بالستر[1] (۲۰۱۵) نیز ارتباط

1. Ballester

غیرکلامی یک عامل کلیدی برای ایجاد انگیزه در دانش‌آموزان می‌داند. همچنین از نظر رشیدی و پرویز (۱۳۹۹)، علاوه بر نشان دادن اهمیت رفتارهای غیرکلامی معلمان در کلاس درس به اهمیت بافت فرهنگی در آموزش نیز توجه می‌کند. یانگ (۲۰۱۷)، رفتارهای غیرکلامی معلمان انگیزه یادگیری و اعتماد به نفس دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد. از نظر ابوبکر و همکاران (۲۰۲۲)، نیز ارتباط غیرکلامی در آموزش زبان خارجی موجب تسهیل مدیریت مؤثر کلاس درس می‌شود و نقش بسیار مهم و حیاتی در آموزش زبان خارجی دارد.

با توجه به توضیحاتی که گذشت، لازم به ذکر است که این پژوهش محدودیت‌هایی نیز دارد. به‌عنوان مثال جامعه مورد نظر معلمان زن مقطع متوسطه دوم بوده است. از آنجایی که رفتارهای غیرکلامی تحت تأثیر عوامل فرهنگی هستند، لذا بررسی پیامدهای رفتارهای غیرکلامی در میان معلمان شهرهای مختلف ایران می‌تواند با تفاوت‌هایی همراه باشد. هر چند که بررسی مفاهیم و مقولات پژوهشگر به بررسی پیشینه نیز پرداخت، اما انجام پژوهش برای سایر مقاطع تحصیلی و همچین معلمان آقا جهت دستیابی به نتایج قابل تعمیم‌تر پیشنهاد می‌شود. همچنین بعضی از معلمان با وجود اینکه به آنها توضیح داده شده بود که هویت آنها مدنظر نیست باز هم حاضر به مصاحبه نشدند. همچین بعضی از معلمان اجازه ضبط محتوای مصاحبه را نمی‌دادند و پژوهشگر مجبور به یادداشت مصاحبه‌ها می‌شد که احتمالاً بخشی از مطالب از قلم افتاده است.

در ادامه، پیشنهادهایی نیز به این شرح ارائه می شود:

- با توجه به اهمیت آموزش رفتارهای غیرکلامی و عدم آگاهی معلمان نسبت به این مهم، برگزاری دوره آموزش رفتارهای غیرکلامی پیشنهاد می‌شود.
- پیشنهاد می‌شود با توجه به نتایج این پژوهش به تدوین پروتکلی آموزشی جهت افزایش اطلاعات و آگاهی معلمان پرداخته شود.
- پیشنهاد می‌شود در پژوهشی به اثربخشی اجرای پروتکل آموزشی ارتباط غیرکلامی برای معلمان و نقش آن در بهبود تعامل توجه شود.

منابع

اوکان، باربارا. اف. (۲۰۰۶). *فنون مصاحبه و مشاوره* (ترجمه شهرام محمد خانی). تهران: انتشارات طلوع دانش.

بنی‌اسدی، علی و صالحی، کیوان. (۱۳۹۸). مقدمه‌ای بر اصول و فرآیند ساخت و رواسازی پروتکل مصاحبه. *نامه آموزش عالی*، ۴۶(۱۲)، ۱۷۷-۲۰۳.

داورپناه، علی و شهامت، نادر. (۱۳۹۵). امکان سنجی استفاده مربیان از ارتباط غیرکلامی در تدریس الفبای فارسی در مدارس شیراز. *اولین همایش ملی آینده‌پژوهی، علوم انسانی و امنیت اجتماعی*.

درخشان، نوشین، سیف، علی اکبر، کیامنش، علیرضا و احدی، حسن. (۱۳۹۷). بررسی اثربخشی رفتار صمیمیت و نزدیک شدن کلامی و غیرکلامی مدرسان بر انگیزش حالتی تحصیلی فراگیران. *پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ۱۲، ۴۵- ۶۷.

رحمانی، رعنا و بنی‌اسدی، حسن. (۱۳۹۱). اثربخشی آموزش ارتباط غیرکلامی بر کاهش کمرویی. *اندیشه و رفتار*، ۲۶(۷)، ۴۷-۵۷.

رشیدی، ناصر و پرویز، مریم. (۱۳۹۹). مشارکت در کلاسهای زبان انگلیسی بعنوان زبان خارجی: رابطه بین رفتارهای غیرکلامی و پاسخهای غیرکلامی فراگیران. *پژوهش‌های زبانشناختی در زبان‌های خارجی*، ۴(۱۰)، ۵۵-۶۴.

زاهدی‌کیا، حمیده، باقری، مسعود، درتاج، فریبرز و ایرانمنش، رضا. (۱۳۹۲). تأثیر آموزش ارتباط غیرکلامی بر شایستگی اجتماعی دانش‌آموزان دبستانی. *پژوهش‌های روان‌شناختی اجتماعی*، ۱۱(۳)، ۴۵-۳۳.

شه‌میری، مریم، سنجریان، فاطمه، حسن‌زاده، علی اکبر و مومنی ثانی، مدینه سادات. (۱۴۰۲). تأثیر آموزش مهارت‌های ارتباطی غیرکلامی در توسعه تعامل اجتماعی دانش‌آموزان. *اولین همایش بین المللی مشاوره، مددکاری اجتماعی و تعلیم و تربیت با رویکرد نگاهی به آینده*.

علی‌آبادی، سمیرا و خیرطلب، آیدا. (۱۳۹۹). بررسی رابطه بین ارتباطات غیر کلامی مربیان و انگیزش در ورزشکاران منتخب استان کردستان. *سومین همایش ملی دستاوردهای دانش‌آموزی*.

محمدی احمدآبادی، ناصر و جوکار، زهره. (۱۴۰۱). بررسی نقش زبان بدن معلم در مدیریت کلاس. *دهمین کنفرانس بین المللی دستاوردهای نوین پژوهشی در علوم تربیتی، روانشناسی و علوم اجتماعی*. تهران.

مروتی، سهراب، قاسمی، یارمحمد، شکربیگی، نرگس و دارابی، فرشته. (۱۳۹۲). نوع شناسی مولفه‌های ارتباط غیرکلامی در قرآن کریم. *دین و ارتباطات*، ۱(۲۰)، ۱۶۷-۱۹۳.

نوغانی دخت بهمنی، محسن، محمدی، فردین و کرمانی، مهدی. (۱۳۹۸). *خلق نظریه در مطالعات کیفی (رویکردی کاربردی به نظریه زمینه‌ای)*. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.

یوسفی، بهرام و احمدی، بهشت. (۱۳۹۲). اثر رفتار غیرکلامی مربی بر کیفیت روابط مربی- ورزشکار در ورزشکاران نوجوان رشته‌های انفرادی. *رویکردهای نوین در مدیریت ورزشی*، ۱(۱)، ۱۹-۳۱.

Abubakr, S., Bingol, M., & Kara, S. (2022). Body language in education and effective recommendations to pre-service teachers in classroom management. *International Journal of Social Sciences & Educational Studies*, 9(1).

Amiri, S., Keyhanpour, S., & Amiri, Z. (2023). A comparative study of novice and experienced Iranian EFL teachers with respect to classroom interactional competence and development of communicative language teaching. *Iranian Journal of Comparative Education*, 6(2), 2496-2519.

Anikin, A., Baath, R., & Persson, T. (2018). Human non-linguistic vocal repertoire: Call Typesand their meaning. *J Nonverbal Behav*, 42, 53-80.

Argyle, M., Alkema, F., & Gilmour, R. (1972). The communication of friendly and hostile attitudes by verbal and non-verbal signals. *European Journal of Social Psychology*, 3, 85-40.

Ballester, E. (2015). Verbal and Nonverbal Teacher Immediacy and Foreign Language Anxiety in an EFL University Course. *Porta Linguarum*, 23, 9-24.

Bambaeeroo, F., & Shokrpour, N. (2017). The impact of the teachers' non-verbal communication on success in teaching, 5(2), 51-59.

Baroona, P. (2019). The impact of non-verbal communication on the learning process. *Journal of Education, Linguistics, Literature and Language Teaching*, 2(2).

Burroughs, N. F. (2007). A reinvestigation of the relationship of teacher nonverbal immediacy and student compliance-resistance with learning. *Communication Education*, 56(4), 453-475.

Chaudhry, N. A., & Arif, M. (2012). Teachers’ nonverbal behavior and its impact on student achievement. *International Education Studies,* 5(4), 56-64.

Darn, S. (February, 2005). Aspects of nonverbal communication. *The Internet TESL Journal*, 6(2), 330-335.

Fahim, U. K. (2020). *Welcome to Pakistan research repository: Impact of nonverbal behavior of teachers on students’educational accomplishment*. Retrieved 2020 from https://prr.hec.gov.pk/jspui/handle/123456789/14800

Farid, N., Khan, G. A., Ullah, E., Parveen, R., Khalid, T., Ullah, A. & Noor, I. (2023). Effectiveness of verbal and non-verbal communication for teaching and learning at University level. *Journal of Education and Social Studies,* 4(3), 635-644.

Glaser, J. M., & Strauss, A. (1967). *Grounded theory in practice.* Sage.

Gulec, S., & Temel, H. (2015). Body Language using skills of teacher candidates from departments of mathematics education and social studies education. *Social and Behavioral Sciences,* 186, 161-168.

Haataja, E., Salonen, V., Laine, A., Toivanen, M., & Hannula, M. S. (2020). The relation between teacher-student eye contact and teachers’ interpersonal behavior during group work: A multiple-person gaze-tracking case study in secondary mathematics education. *Educational Psychology Review,* 33(1), 51-67.

Hall, E. (1979). *The silent language*. New York: Fawce.

Karimi, M., Dabaghi, A., & Tabatabaei, O. (2012). The impact of nonverbal communication on Iranian young EFL learners’attitudes and understanding of lexical items. *BELT Journal Porto Alegre,* 3(2), 188-203.

Kožić, D., Žunac, G., & Bakić-Tomić, L. (2013). Use of Non-verbal Communication Channels in the Classroom. *Croatian Journal of Education,* 3(15), 225-301.

Marno, H., Davelaar, E., & Csibra, G. (2014). Nonverbal Communicative Signals Modulate Attention to Object Properties. *Journal of Experimental Psychology,* 40(2), 752-762.

Matara, K., Solong, N., Syarifuddin., & Al-Amin (2025). Using persuasive communication in education to promote behavior change. *International Journal of Social and Education,* (2)2, 682-697.

Matsumoto, D., & Hwang, H. S. (2013). Cultural influences on nonverbal behavior. In D. Matsumoto, M. G. Frank, & H. S. Hwang (Eds.), *Nonverbal communication: Science and applications* (pp. 97-120). Sage Publications, Inc. https://doi.org/10.4135/9781452244037.n5

Mehrabin, A. (1971). *Sileny Messages*. Wadworth, Belmont, California.

Munir, H., & Khan, A., & Munawar, U. (2024). Role of non-verbal communication skills of teachers and its impact on achieving classroom learning objectives at secondary leve. *Qlantic Journal of Social Sciences and Humanitie,* 5(2), 58-69.

Pan, Q. (2014). Nonverbal teacher-student communication in the foreign language classroom. *Theory And Practice In Language Studies,* 4(12), 2627.

Pang, S., Lai, S., Zhang, A., & Yang, Y. (2023). Graph convolutional network for automatic detection of teachers'nonverbal behavior. *Computers and Education: Artificial Intelligence,* 5.

Sprinthall, N.A. (1994). *Educational Psychology*. New York : Mc. Graw-Hill, Inc.

Strauss, A., & Corbin, J. (2015). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA: Sage.

Tutar, H. (2003). *Genel Ve Teknik İletişim.* Ankara: Nobel Yayın.

Wang, W., & Loewen, S. (2016). Nonverbal behavior and corrective feedback in nine ESL university-level classrooms. *Language Teaching Research,* 20(4), 459-478.

Wescott, R. W. (1992). Auditory communication: Non-verbal, pre-verbal, and co-verbal. In Poyatos, F. (Ed.), *Advances in nonverbal communication: Sociocultural, clinical, esthetic and literary perspectives.* 25-40. Amsterdam: John Benjamin.

Yang, X. (2017). The use of body language in English teaching. *Theory and Practice in Language Studies,* 7(12), 1333-1336.